

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN DOĞURDUĞU SONUÇLAR

Beşinci Bölüm

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN DOĞURDUĞU SONUÇLAR

Kayıt dışı ekonomi, ekonomik, mali, sosyal ve siyasal alanda pek çok etki doğurmaktadır. Bunlardan önemli bir kısmı olumsuz iken bazıları olumludur. Olumsuz sonuçları arasında; vergi kaybı yaratması, resmi istatistikleri tahrip etmesi ve yanlış değerlendirmelere sebep olması, genel olarak kıt olan ekonomik faktörlerin etkin kullanılmasını engellemesi, çalışanların sosyal güvencesini ortadan kaldırması, haksız rekabete yol açması, vergi adaletini bozması, sosyal adaleti sarsması, hukukun kurmaya çalıştığı düzeni tahrip etmesi, siyasilerin yanlış politikalar uygulamasına sebep olması sayılabilir. Olumlu sonuçları arasında; istihdama olan katkısı, atıl faktörlerin üretime dahil edilmesi, düşük fiyatla mal arzına imkan vermesi, katılımcılarına daha fazla özgürlük, çalışma saatlerinde esneklik, çalışma koşullarında esneklik ve sağladığı bağımsızlık sayılabilir.

1. Kayıt dışı Ekonominin Olumlu Etkileri

Devletin ekonomiye müdahalelerinin mümkün olduğunca azaltılması gerektiğine, zira müdahalelerin olmadığı piyasa ekonomisi içinde ekonomik dengelerin kendiliğinden sağlanacağına inananlar, kayıt dışı ekonominin temel sebebi olarak devletin ekonomiye vergiler ve diğer düzenlemeler şeklindeki müdahalelerini görmüşlerdir. Devletin her türlü müdahalesinden kurtulmuş kayıt dışı ekonominin; istihdam, üretim ve toplumsal refah üzerindeki olumlu etkilerinden bahsetmişler, kayıtlı ekonominin yanı sıra kayıt dışı ekonominin varlığını resmi ekonominin bazı eksikliklerini giderici ve dengeleyici olduğu gerekçesiyle savunmuşlardır.

Kayıt dışı faaliyetlerin ekonomi üzerindeki olumlu etkileri arasında; istihdama olan katkı, atıl faktörlerin üretime dahil edilmesi ve düşük fiyatla mal arzı üzerinde durulmuştur. Bununla beraber, kayıt dışı ekonominin katılımcılarına daha fazla özgürlük, çalışma saatlerinde esneklik, çalışma koşullarında esneklik, ve bağımsızlık sağladığı da belirtilmiştir.¹⁵⁹

Kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinden bahsedip, kayıt dışı ekonomiyi savunanlardan bir kısmı; kayıt dışı ekonomi ile resmi ekonomi arasında birebir de-

¹⁵⁹ Bkz. Michale Carter, a.g.e., s.219.

ğişimin olmadığı, dolayısıyla kayıt dışı ekonominin hacminde meydana gelen artışın resmi ekonominin hacmini daralttığı şeklinde yorumlanmaması gerektiğini belirtmişlerdir ¹⁶⁰. Onlara göre, kayıt dışı ekonomi ile kayıtlı ekonomi aynı sektörde buldukları ve tam kapasite ile çalıştıkları zaman birbirlerine birebir rakip olurlar. Oysa gerçekte kayıt dışı ekonomik faaliyetler ile kayıtlı ekonomik faaliyetler her zaman aynı sektörde bulunmazlar ve tam kapasite ile üretimin gerçekleşmesi de oldukça güçtür. Bu sebeple, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdeki bir birimlik değişiklik resmi ekonomide aynı birimde bir değişikliğe sebep olmaz. Kayıt dışı ekonomi ile kayıtlı ekonomiyi birbirine rakip görmeyen bu anlayıştan hareketle kayıt dışı ekonominin devletin gelir kaybına uğramasına ve sosyal güvenlik gelirlerinin azalmasına neden olmayacağı ileri sürülmüştür .Bu bakış açısı kayıt dışı ekonominin kaynak dağılımı ve gelir dağılımında iyileştirici etkiye sahip olduğu ve ekonomik büyüme ile istikrar üzerinde de olumlu etkilere sahip olduğunu ortaya koyar. ¹⁶¹

Kayıt dışı ekonominin kaynak dağılımında etkinliği sağladığı görüşünün iki ayağı vardır. Bunlardan birincisi, kayıt dışı ekonominin kaynakları kayıtlı ekonomice giderilememiş bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda dağıtmasının bireysel ve toplumsal refahı arttırmasıdır. Özellikle güdümlü ekonomilerde merkezi idarenin kaynak ayırmayacağı mal ve hizmetlerin kayıt dışı ekonomide üretilerek tüketicilere sunulması kaynakların ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden dağılımını sağlar ki, bu da, toplumsal refahı arttırır. İkincisi, düzenli bir işte çalışma imkanına sahip olmayan emeğin istihdamına olanak sağlamasıdır. Atıl faktörler, kayıt dışı ekonomide üretim sürecine katılma imkanına sahip olurlar. Çocuklu kadınların düşük sermaye ve yatırımla ev içinde üretime katılmaları bu duruma örnek olarak gösterilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin enformel üretim tarzı içinde (seyyar satıcılık, ev içi üretim, bahçe tarımı gibi) özellikle işsizliğin yoğun olduğu ülkelerde yahut zamanlarda çok sayıda kişiye istihdam olanağı temin etmesinin gelir dağılımı bakımından da olumlu sonuçları vardır. Bu özelliği ile kayıt dışı ekonomi ekonomik ve toplumsal sistemin sigortası olarak da görülmektedir

İşsizliğin yoğun olduğu depresyonist dönemlerde toplumsal patlamaların meydana gelmesine engel olur. Ayrıca, kayıtlı ekonomide çalışan düşük ücretlilerin belli bir hayat standardını sürdürebilmeleri için gerekli olan maddi kaynağı elde etmelerine de olanak sağlar. Bu durum ekonomideki talep düzeyinin de düşmesine engel olarak canlılığın sürmesine yardımcı olur.

¹⁶⁰ Bu konu ile ilgili W.Schmaehl, A.Prinz, "Gibt es Positive Wirkungen der Schattenwirtschaft auf das Soziale Scherungssystem?", Positive Wirkungen der Schattenökonomie, Ed. P.Gross ve P.Firedrich, Göttingen, 1988'den aktaran Ahmet Fazıl Özsoylu (1996), a.g.e., s.54.

¹⁶¹ Bkz. Ahmet Fazıl Özsoylu (1996), a.g.e., s.54.

Kayıt dışı ekonomide, vergi ve sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yüklerden kurtulmanın sağladığı düşük maliyetle üretim yapma, kayıtlı ekonomiye göre düşük fiyatla mal arz edebilme olanağını sağlar. Bu durum değişik etkiler doğurur; bir taraftan kayıtlı ekonomideki göre düşük fiyatla mal ve hizmet satın alınabilmesi sebebiyle tüketicilerin elde ettikleri "tüketici rantı" ve vergi ile benzeri yükümlülüklerden kurtulma sebebiyle üreticilerin elde ettikleri "üretici rantı" ekonomide ilave talep yaratır. İlave talep ekonomik canlılık demektir. Diğer taraftan, düşük fiyatla mal üretebilmek ulusal olduğu kadar uluslararası alanda da rekabet avantajı sağlar. Aynı zamanda düşük fiyatla mal ve hizmet arz etmenin enflasyon üzerinde de etkisi vardır. Kayıt dışı ekonomi, enflasyonun bireylerin satın alma güçleri üzerindeki etkisini azaltır daha fazla satın alma gücü sağlar.

2. Kayıt dışı Ekonominin Olumsuzlukları

Bu kısımda kayıt dışı ekonominin ekonomide yarattığı vergi kaybı dışındaki diğer olumsuzluklardan bahsedilecek, doğurduğu vergi kaybı Türkiye'deki öneminden dolayı ayrı bir başlık halinde incelenecektir.

2.1. Resmi İstatistiklerde Meydana Gelen Bozulmalar

Kayıt dışı ekonomi, bir takım ekonomik faaliyetlerin devletin bilgisi dışında gerçekleşmesiyle oluştuğu için, devletin bazı faaliyetleri izleyememesi sebebiyle, ekonomiye ilişkin başta GSMH olmak üzere, bazı resmi verilerin gerçeği yansıtmaktan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Resmi istatistiklerde meydana gelen bu bozulmalar, kamu kesimi ile ilgili bir takım büyüklüklerin de gerçekte olduğundan çok daha farklı algılanmasına sebep olmaktadır. Kayıt dışı ekonominin zarar verdiği kamu maliyesine ilişkin göstergeler arasında;

- Vergi yükü,
- Kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü,
- Vergi kapasitesi,
- Vergi esneklikleri, sayılabilir.

2.1.1. Kamu Maliyesine İlişkin Göstergelerde Meydana Gelen Bozulmalar

2.1.1.1. Vergi Yükü

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne bağlı olarak, kayıtlı (resmi) GSMH gerçekte olduğundan daha küçük tahmin edildiği için, vergi hasılatının resmi GSMH'ya oranlanması suretiyle elde edilen vergi yükü rakamları da yanıltıcı olur.

Ekonomideki vergi yükünün gerçekte hangi oranda olduğunu tespit etmek için, vergi hasılatının kayıtlı ve kayıt dışı GSMH toplamına bölünmesi gerekmektedir.

Vergi hasılatının kayıtlı GSMH' ya oranlanması suretiyle elde edilen vergi yükü, ekonomideki toplam vergi yükü olmayıp, kayıtlı ekonomi üzerindeki vergi yükünü göstermektedir.

Resmi GSMH'dan hareketle hesaplanan vergi yükü ile kayıtlı ve kayıt dışı toplam GSMH' ya oranla hesaplanan vergi yükü arasındaki fark, bir bakıma, vergi yükü dağılımındaki adaletsizliği de göstermektedir.

Resmi raporlarda, sadece kayıtlı GSMH'ya bölünerek elde edilen vergi yükü rakamlarının, yani gerçekte olduğundan daha yüksek oranların yayınlanması, toplumda genel olarak vergi yükünün yüksek olarak algılanması sonucunu doğurur. Bu durum, toplumdaki bireylerin vergiye uyumunu olumsuz etkileyerek, vergiye karşı tepki duyulmaları sonucunu doğurup, kayıt dışı ekonominin beyan dışı ve enformel ekonomi bileşenlerini genişletebilir.

Türkiye'de 1991-2004 dönemi ile ilgili yayınlanmış vergi yükü rakamları, ilgili yıllardaki kayıt dışı ekonominin hacmi dikkate alınarak, yeniden hesaplandığında bu durumu daha açık görmek mümkündür (Bkz. Tablo.26).

Resmi vergi yükü, Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından daha dar veya daha geniş hesaplanmaktadır. Şöyle ki;

- Vergi yükü, sadece genel bütçe vergi gelirlerinin GSMH' ya oranlanması ile hesaplanabilmektedir. Bu şekilde elde edilen oranlar, ekonomideki tüm yükümlülükleri kapsamadığı için, gerçek yükü göstermez. Vergi yükü dar anlamda kapsanmış olur.

- Vergi yükü; konsolide bütçe gelirleri, mahalli idare vergi ve payları, fonların vergiye bağlı gelirleri ve parafiskal gelirler dahil edilmek suretiyle hesaplanırsa, verginin getirdiği yük daha gerçekçi bir şekilde tespit edilmiş olunur. Vergi yükü geniş anlamda kavranmış olunur.

Ancak her ikisinde de, vergi hasılatı (dar veya geniş anlamda) resmi GSMH'ya oranlanmaktadır.

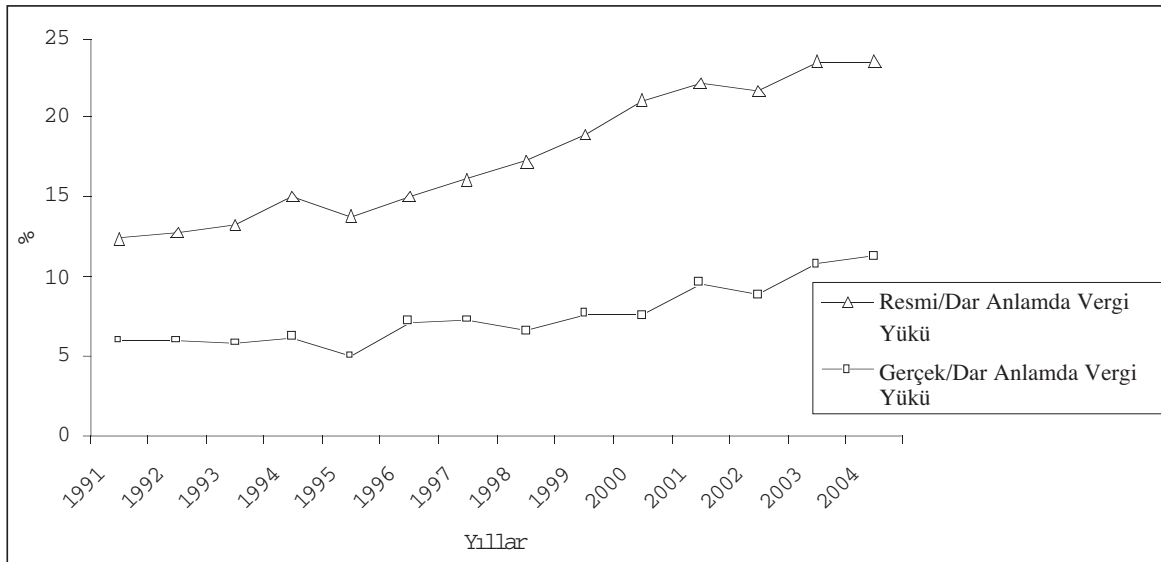
Oysa belirtildiği üzere, gerçek oranların bulunması vergi hasılatlarının toplam GSMH' ya oranlanmasını gerektirmektedir.

Bu sebeple, Türkiye'de 1980 sonrası ekonomideki vergi yükü değerlendirmelerini daha sağlıklı yapabilmek için öncelikle resmi GSMH'ya oranla vergi yükleri hesaplanacak ve böylece görünen vergi yükü oranları ortaya konulacak, daha

sonra, toplam GSMH' ya oranla gerçek vergi yükleri hesaplanarak, bir taraftan kayıt dışı ekonominin varlığının gerçekte vergi yükünü hangi oranlara kadar düşürdüğü belirlenecek diğer taraftan da kayıt dışı ekonominin vergi yükü dağılımında meydana getirdiği adaletsizliğe dikkat çekilecektir.

Genel bütçe vergi gelirleri resmi GSMH' ya oranlandığında, 1991 yılında vergi yükü, %12.4 olarak tespit edilmektedir. Oysa aynı yıl kayıt dışı GSMH'yı da dikkate alarak vergi yükü hesaplandığında, vergi yükünün gerçekte %5.9 olduğu görülmektedir. Yani, kayıt dışı ekonomi göz ardı edildiğinde, vergi yükü bu yıl için 1.1 kat (%110) fazla algılanmaktadır. 1993 yılında, resmi GSMH esas alındığında vergi yükü %13.2 görülürken, gerçekte %5.8'dir. Yani 1993 yılında vergi yükü 1.2 kat (%127) daha fazla algılanmaktadır. Benzer şekilde, 1998 yılında vergi yükü gerçekte olduğuna göre 1.6 kat (%160), 1999 yılında 1.4 kat (%145), 2000 yılında 1.7 kat (%176), 2001 yılında, 1.3 kat (%131), 2002 yılında 1.4 kat (%146), 2003 yılında 1.1 kat (%118) ve 2004 yılında 1 kat (%108) daha fazla algılanmıştır. En önemlisi de, 2002 yılında vergi yükü %21.7 iken, 2003 yılında %23.6' ya yükselmiş ve 2004 yılında da bu seviyede (%23.6) kalmış gibi görünmekle beraber, 2002 yılına göre vergi yükü sürekli artış göstermiştir. Zira, genel bütçe vergi gelirleri esasına dayalı gerçek vergi yükü; 2002 yılında %8.8 iken, 2003 yılında %10.8'e, 2004 yılında da %11.3'e yükselmiştir.

Grafik 14. Türkiye'de Vergi Yükleri (Resmi Gerçek-Dar Anlamda)

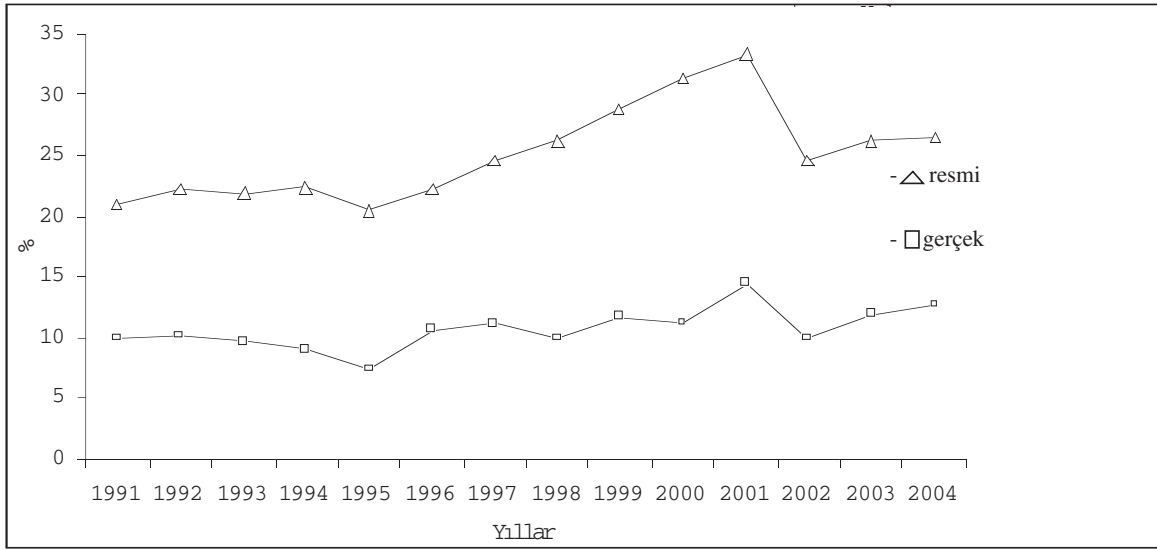

Vergi yükünün daha geniş kapsamı, yani; konsolide bütçe vergi gelirleri, mahalli idare vergi payları, fonların vergiye bağlı gelirleri ve parafiskal gelirlerin toplamının resmi GSMH' ya oranlanması suretiyle hesaplanması durumunda, ekonomideki vergi yükünün 1991 yılında %20.9 olduğu tespit edilmiştir. Oysa, kayıt dışı ekonomiyi de dikkate alarak yapılan hesaplama sonucu, gerçek vergi

yükünün %10 olduğu görülmektedir. Yani, resmi vergi yükü gerçekte olana göre 1 kat (%108) fazla algılanmıştır. Aynı şekilde, 1993 yılında %21.9 olarak hesaplanan vergi yükü gerçekte %9.7, 1997 yılında %24.5 olarak hesaplanmışken gerçekte %11.1, 2000 yılında %31.3 olarak hesaplanmışken gerçekte %11.2, 2002 yılında %24.5 olarak hesaplanmışken gerçekte %9.9, 2004 yılında ise %26.4 olarak hesaplanmışken gerçekte %12.7'dir. Bu durumda resmi olarak açıklanan vergi yükleri ilgili yıllarda gerçek vergi yükü rakamlarına göre sırasıyla; 1993 yılında 1.2 kat (%125), 1997 yılında 1.2 kat (%120), 2000 yılında 1.7 kat (%179), 2002 yılında 1.4 kat (%147), 2004 yılında ise 1.7 kat (%108) daha yüksek algılanmıştır.

1991 yılı için; genel vergi gelirleri esas alınarak tespit edilmiş olan %20.9'luk vergi yükü kayıtlı ekonomi veya resmi ekonomi üzerindeki yüküdür ve ekonomideki vergi yükünün gerçekte %15.3 olması vergi yükü dağılımındaki adaletsizliği de göstermektedir. 2000 ve 2002 yıllarında bu durumun daha çarpıcı bir hal aldığı görülmektedir.

Grafik 15. Türkiye'de Vergi Yükleri (Resmi/Gerçek -Geniş Anlamda)

Tablo.26
Türkiye’de Vergi Yükleri (Resmî / Gerçek) (1991-2004) (%)

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Resmî/Dar Anlamda Vergi Yüğü (Genel Bütçe Vergi Gelirleri/Kayıtlı GSMH)	12.4	12.8	13.2	15.1	13.8	15.0	16.1	17.2	18.9	21.1	22.2	21.7	23.6	23.6
Gerçek/Dar Anlamda Vergi Yüğü (Genel Bütçe Vergi Gelirleri/Kayıtlı+Kayıt dışı GSMH)	5.9	5.9	5.8	6.2	5.0	7.2	7.3	6.6	7.7	7.5	9.6	8.8	10.8	11.3
Resmî/Geniş Anlamda Vergi Yüğü (konsolide bütçe vergi gelirleri + mahalli idare vergi payları + fonların vergiye bağılı gelirleri+ parafiskal gelirler / kayıtlı GSMH)	20.9	22.1	21.9	22.3	20.5	22.1	24.5	26.2	28.8	31.3	33.3	24.5	26.1	26.4
Gerçek/Geniş Anlamda Vergi Yüğü (konsolide bütçe vergi gelirleri + mahalli idare vergi payları + fonların vergiye bağılı gelirleri+ parafiskal gelirler / kayıtlı GSMH + kayıt dışı GSMH)	10.0	10.2	9.7	9.1	7.4	10.6	11.1	10.0	11.7	11.2	14.4	9.9	11.9	12.7

Kaynak: <http://www.gelirler.gov.tr>, Tablo.25’deki verilerden faydalanılarak hesaplanmıştır.

2.1.1.2. Kamu Kesiminin Ekonomideki Büyüklüğü

Vergi yükü rakamlarında görülen yanılsamanın benzeri, kamu kesiminin ekonomideki büyüklüğü konusundaki değerlendirmelerde de görülmektedir. Kamu harcamalarının resmi (kayıtlı) GSMH'ya bölünmesiyle bulunan bu büyüklük, kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne bağlı olarak gerçekte olduğundan daha yüksek algılanmaktadır.

Tablo. 27'de, Türkiye'de 1987-2004 döneminde, kamu tüketim ve yatırım harcamalarının toplamıyla elde edilen kamu reel harcamalarının resmi GSMH'ya oranlanmasıyla bulunmuş olan kamu kesiminin ekonomideki payları ile kayıt dışı ekonominin de hesaba dahil edilmesiyle tekrar hesaplanması durumunda ortaya çıkan oranlar yer almaktadır.

Tablo.27
Türkiye'de Kamu Kesiminin Ekonomideki Payı
(Resmi /Gerçek)
(1987-2004) (%)

Yıllar	Resmi Oran	Gerçek Oran	Yanılsama Payı (%)
1987	17.3	11.3	53
1988	15.2	8.6	77
1989	15.3	8.2	87
1990	18.6	9.5	96
1991	18.7	9.0	108
1992	18.9	8.8	115
1993	19.5	8.7	124
1994	14.3	5.8	147
1995	13.3	4.8	177
1996	15.1	7.2	109
1997	17.0	7.7	120
1998	17.3	6.6	162
1999	19.4	7.9	145
2000	19.4	6.9	181
2001	23.7	10.1	134
2002	27.9	11.4	144
2003	17.0	7.8	117
2004	16.5	7.9	108
Ortalama	18.0	5.7	216

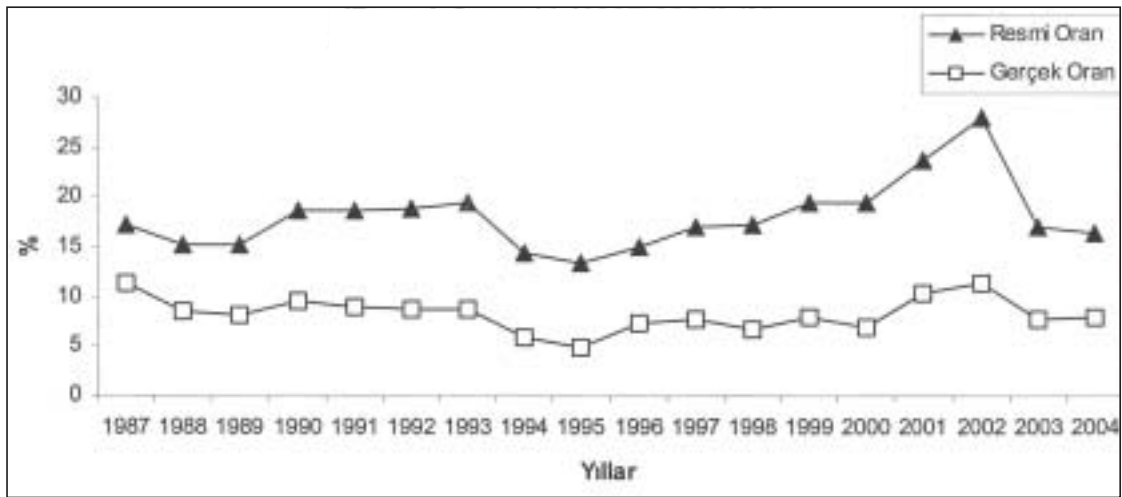
Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr>, **Hazine İstatistikleri, 1980-2003** ve Tablo.25'deki verilerden faydalanılmıştır.

Kamu tüketim ve yatırım harcamalarının resmi GSMH başka deyişle kayıtlı ekonomiye oranlanması durumunda, Türkiye’de kamu kesiminin ekonomideki payının 1987 yılından 2004 yılına kadar dalgalı seyir gösterip dönem boyunca ortalama %18 civarında olduğu görülmektedir.

Kayıt dışı ekonomi devletin bilgisi, denetimi ve kontrolü dışında gerçekleşmiş olan ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonominin hacminin genişlemesi, hacmindeki artışla orantılı olarak devletin ekonomideki payının ya da ekonomiye müdahalelerinin fiilen gerilemesi anlamına gelmektedir.

Bu sebeple, 1987-2004 döneminde kamu kesiminin ekonomideki gerçek payını tespit etmek için, kayıt dışı ekonominin hacmini de dikkate alarak yeniden hesaplama yapıldığında, kamu kesiminin ekonomideki payının inceleme dönemi boyunca dalgalı seyir izlediği, ortalama %5.7 olduğu görülmektedir. Dönem boyunca kamu kesiminin ekonomideki payı, gerçekte ortalama %5.7 olmakla beraber %18 olarak görülmektedir. Bu yanıltıcı oran, kamu kesiminin ekonomideki payının büyük olduğu ve küçültülmesi gerektiği söylemini destekleyici bir veri olarak kullanılmaktadır. Oysa, kamu kesiminin ekonomideki payı büyüyen kayıt dışı ekonomi ile zaten yarı yarıya düşmüştür.

Grafik 16. Türkiye’de Kamu Kesiminin Ekonomideki Payı (Resmi-Gerçek)

Kayıt dışı ekonomi diğer taraftan, ülkenin belli bir dönemdeki vergi kapasitesinin de olduğundan daha düşük algılanmasına ve vergi gayreti ile ilgili yanlış değerlendirmeler yapılmasına da sebep olduğu gibi vergi esnekliklerinin de doğru hesaplanamamasına ve vergi sistemi veya belli bir verginin konjonktürel esnekliği ile ilgili değerlendirmelerde de hata yapılmasına sebep olmaktadır. Bunların tümü kayıt dışı ekonominin mali alanda vergi kaybından başka yarattığı diğer olumsuzluklar arasında sıralanabilir.

2.1.1.3. Vergi Kapasitesi

Bir ülkenin vergi kapasitesi, o ülkedeki GSMH, nüfus, kişi başına GSMH, gelir dağılımı, ekonominin dışa açıklığı, ekonominin parasallaşması, sektörel yapı gibi faktörlere bağlı olarak belirlenmektedir. Mükelleflerin kendileri ve ailelerinin yaşamlarını asgari düzeyde sürdürmeye yetecek gücün üzerindeki kısmı yansıtmaktadır. Bir ülkede vergi kapasitesinin durumu ile ilgili yapılacak tespit ve değerlendirme o ülkedeki vergi gayretinin dolayısıyla mükellefin vergiye uyumu ile vergi idaresinin vergiyi uygulama gücünün belirlenmesi ve değerlendirilmesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu sebeple, vergi politikalarının şekillendirilmesinde de oldukça önemlidir.

Ülkenin vergi kapasitesi kayıtlı GSMH esas alınarak öngörüldüğü için, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacmi genişledikçe, vergi kapasitesinin gerçekte olduğundan daha düşük olduğu düşünülür ve buna bağlı olarak elde edilen vergi hasılatın büyüklüğüne dayanılarak vergi gayretinin ve mükellefin vergiye uyumunun da gerçekte olduğundan daha yüksek olduğu düşünülür. Kayıt dışı ekonominin hacmi ile ilgilenilmedikçe de bu yanılsama sürer gider. Türkiye’de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacmi dikkate alındığında vergi kapasitesinin her yıl itibarıyla kayıt dışı ekonomi oranı ile orantılı olarak genişlediği söylenebilir. Kayıt dışı ekonominin 1970 yılından günümüze yıllar itibarıyla hacmi Tablo. 25 ‘de görülmektedir. Tablo’da yer alan kayıt dışı ekonomi oranları esas alınarak her yıl vergi kapasitesinin genişletilmesi gerekmektedir.

2.1.1.4. Vergi Esneklikleri

Vergi esnekliği, belli bir vergi veya tüm vergi sisteminin sağladığı vergi hasılatının, milli gelirdeki değişikliklere karşı duyarlı olması, milli gelir artarken artıp, azalırken azalmasıdır. Vergi esnekliğinin derecesi, vergilerin konjonktürel esnekliğinin göstergesi olup, milli gelirdeki dalgalanmalar karşısında bu dalgalanmaların ortadan kaldırılıp, istikrarın sağlanması için etkili olup olmadığını göstermektedir. Eğer bir vergi yada vergi sistemi dolayısıyla elde edilen hasılat, milli gelir artarken artıyor, azalırken de azalıyorsa vergi esnekliğinden bahsedilir ve vergi esnekliği; vergide meydana gelen değişikliğin milli gelirden meydana gelen değişikliğe oranlanması ile bulunur. Bu sebeple, kayıt dışı GSMH’nın varlığı, artış yada azalışları, resmi GSMH’nın esas alınması suretiyle hesaplanan vergi esnekliklerinin değerinin gerçek durumu göstermesini engelleyecektir.

Türkiye’de de vergi esnekliklerinin kayıt dışı ekonominin dikkate alınmasıyla yeniden hesaplanması, esneklikler ve vergilerin otomatik istikrar sağlayıcı güçleri konusunda daha gerçekçi değerlendirme yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Bu sebeple 1980-2004 dönemine ait vergi esneklikleri kayıt dışı ekonomiyi de hesaba katarak yeniden hesaplandığında elde edilen sonuçlar Tablo.28’de gösterilmiştir.

Tablo.28
Türkiye’de Vergi Esneklikleri
(Resmi/ Gerçek)
(1981-2004) (%)

Yıllar	Vergi Gelirlerinin Yıllık Artışı	Resmi GSMH Yıllık Artışı	Kayıt Dışı Ekonomi Dahil GSMH Yıllık Artışı	Kayıt Dışı Ekonomi Hariç Vergi Esneklikleri	Kayıt Dışı Ekonomi Dahil Vergi Esneklikleri
1981	58.7	51.29	51.4	1.15	1.14
1982	27.9	32.27	32.4	0.86	0.86
1983	27.0	31.30	30.8	0.87	0.87
1984	22.6	59.10	192.3	0.38	0.11
1985	61.4	59.47	68.4	1.03	0.89
1986	55.9	44.79	21.1	1.25	2.64
1987	51.5	46.57	46.5	1.11	1.10
1988	57.2	72.19	99.1	0.79	0.57
1989	79.5	78.34	88.5	1.02	0.89
1990	77.6	72.41	80.1	1.07	0.96
1991	73.2	59.73	71.3	1.23	1.02
1992	80.0	73.96	79.4	1.08	1.00
1993	86.6	80.98	89.2	1.07	0.97
1994	102.4	94.66	110.8	1.08	0.92
1995	102.7	102.3	127.8	1.01	0.80
1996	106.9	90.68	44.4	1.18	2.40
1997	111.4	96.24	107.7	1.16	1.03
1998	94.4	82.08	115.7	1.15	0.81
1999	60.4	46.27	37.1	1.31	1.62
2000	79.0	60.44	82.5	1.31	0.95
2001	49.9	40.52	18.2	1.23	2.74
2002	50.0	55.84	63.0	0.90	0.79
2003	41.3	29.69	15.3	1.39	2.70
2004	19.8	20.26	14.4	0.98	1.37

Kaynak: <http://www.gelirler.gov.tr>, Tablo.27’deki verilerden faydalanılmıştır.

Kayıt dışı ekonomi analize dahil edilip, vergi esneklikleri yeniden hesaplandığında, resmi GSMH' ya dayalı olarak bulunanlara göre kimi yıllarda benzer oranlar elde edilmiş olmakla beraber, kimi yıllarda esneklik değerinin zannedilenden daha yüksek, kimi yıllarda da daha düşük olduğu görülmüştür. Nitekim, yaklaşık olarak aynı oranların elde edildiği yıllar; 1981, 1982, 1983, 1987, 1988, 1992'dir. Kayıt dışı ekonomi dahil edildiğinde esnekliğin daha yüksek olduğu yıllar; 1986, 1996, 2001, 2003, 2004'dür. Kayıt dışı ekonomi dahil edildiğinde esnekliğin daha düşük çıktığı yıllar; 1985, 1989, 1990, 1992, 1993, 1994, 1995, 1998, 2000, 2002 yıllarıdır.

2.1.2. Diğer Ekonomik Göstergelerde Meydana Gelen Bozulmalar

Kayıt dışı ekonominin varlığı durumunda; büyüme oranı, kişi başına milli gelir, işsizlik ve enflasyon oranı... gibi göstergelerde de sapmalar görülür. Ekonomiye ait bu temel göstergelerde meydana gelen sapmalar, ekonominin performansının yanlış değerlendirmesine sebep olarak uluslar arası gelişmişlik sıralamasında geri sıralarda yer almanın yanı sıra, konjonktürel durumun doğru olarak değerlendirilmesini de engelleyebilir. Söz konusu göstergelerde meydana gelen bozulmalar ile algılanan yanlış sinyaller, ekonomik konjonktür ile ilgili yanlış değerlendirmelerin yapılmasına ve bu doğrultuda müdahaleye yönelik politikalar belirlenip uygulanmasına sebep olur. Resmi rakamların ortaya koyduğu tablo, mevcut iktisat kuramları kullanılarak yorumlanamaz. Türkiye'de son yıllarda bir taraftan milli gelir artışları görülürken diğer taraftan işsizlik oranındaki artışın bir arada değerlendirilmesinde güçlük çekildiği gibi.

Yanlış veri, yanlış yoruma götürür bu da istenmeyen sonuçları doğuracak politika uygulamalarına sebep olur. Böylece ortaya çıkan, yanlış uygulamalar ekonomide hiç istenmeyen ve beklenmeyen bir takım sonuçlar doğabilir. Bu durumun hükümetleri başarısız kılması, kayıt dışı ekonominin siyasi alandaki olumsuzluğu olarak değerlendirilebilir.

İşsizlik ve enflasyon oranında meydana getirdiği sapmaların, yanlış konjonktürel teşhis konulmasına ve teşhis doğrultusunda geliştirilip uygulanan politikaların da istikrarı bozucu sonuçlar doğurabileceğinden bahsedildi. Bu hususları biraz daha açmakta fayda vardır.

2.1.2.1. İşsizlik Oranı:

Kayıt dışı ekonomide çalışmakta olanlar işsiz olarak nitelendirildikleri takdirde **işsizlik oranı** gerçekte olduğundan daha yüksek görünecektir ¹⁶². Türkiye'de son

¹⁶² Kayıt dışı ekonomide çalışanlar üç grupta sınıflandırılmaktadır; 1. Aynı zamanda kayıtlı ekonomide de işi olanlar, 2. Kayıtlı ekonomide iş arayan ancak bu arada da kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanlar, 3. Bir taraftan işsizlik sigortasından faydalanırken diğer taraftan da kayıt dışı ekonomide çalışanlar.

yıllarda milli gelir artarken işsizliğinde artması başka bir takım faktörlerin yanı sıra bu bağlamda değerlendirilebilir. Resmi kayıtlarda görünmeyen gizli nitelikteki ekonomik faaliyetlerde çalışan insanların istihdam edilen işgücü içinde değerlendirilmesi beklenemez. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonominin var olduğu ülkelerde kayıt dışı istihdama bağlı olarak istihdam oranı (istihdam edilen işgücü/toplam işgücü) gerçekte olduğundan daha düşük çıkacaktır. Özellikle kayıt dışı ekonominin hacminin genişlediği yıllarda işsizlik oranı daha yüksek çıkabilecektir. Tabii bu bir ihtimaldir, çünkü, işsizlik oranındaki artışları tamamen kayıt dışı ekonomiye bağlamak da pek doğru değildir. Zira, işgücü piyasasına giren kişi sayısının çeşitli sebeplerle artış göstermesi de işsizliğin artması bakımından önemlidir. Örneğin Türkiye’de özellikle son yıllarda hız kazanmış özelleştirmeler sonucu özelleştirilen kamu iktisadi teşebbüslerinde istihdam edilen kişilerin işten çıkarılması son yıllarda işsizlik oranının artışında ve kırsal kesimin milli gelirden aldığı payın gerilemesinde oldukça önemli olmuştur.

2.1.2.2. Enflasyon Oranı

Kayıt dışı ekonomide, bazı mal ve hizmetler, yasal yükümlülüklerin yerine getirilmemesi sebebiyle, kayıtlı ekonomiye göre daha düşük maliyetle üretilebilmektedir. Buna, bir de kayıt dışı üretilmiş mal ve hizmetlerin kayıtlı ekonomiye entegre olmaması durumunda muamele vergilerine de tabi olmamaları eklenince, daha düşük fiyatla mal sunmak mümkün olmaktadır. Bu durum, kayıt dışı ekonomik faaliyetler yaygınlaştıkça, fiyatlar genel seviyesi üzerinde aşağıya doğru bir baskı yaratması sonucunu doğurur ¹⁶³. Kayıt dışı ekonominin fiyatlar genel düzeyinde meydana getirdiği bu etki, gerek tüketici fiyat endeksi gerekse toptan eşya fiyat endeksinin belirlenmesinde oluşturulmuş sepete konulan mal ve hizmetlerin fiyatlarının kayıtlı ekonomideki fiyatlar olması sebebiyle resmi enflasyon oranına yansımaz ve resmi olarak açıklanan enflasyon oranı gerçekte olduğundan daha yüksek görünür.

2.1.2.3. Diğer Göstergeler

Resmi kayıtlarda yer almayan kaçak mal giriş ve çıkışlarının büyüklüğüne bağ-

Bunlardan 1.gruptakiler dışında kalanlar cari nüfus anketlerinde (Current Population Survey) kendilerine "çalışmıyor", "işsiz" olarak tanımlanmaktadır. Kayıt dışı ekonomide güvensiz çalışanları Feige ve Gutmann'da "işsiz" olarak sınıflandırmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Reuter, "The Irregular Economy and Quality of Macroeconomic Statistics Irregular Sector: Definition and Estimation, Ed. Vito Tanzi, **The Underground Economy in the U.S and Abroad**, IMF D.C Heath and Company, Lexington, 1982, s.131-132.

¹⁶³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Reuter, a.g.m. s.133-135, ayrıca bkz. United States of America Department of Labour, a.g.ç., s.30.

lı olarak **ithalat, ihracat rakamlarında ve ödemeler dengesi hesaplarında** da bozulmalar meydana gelir ¹⁶⁴. Ayrıca, ülkeye aklanmak üzere giren kara para miktarı, ekonomideki **parasal göstergeler** üzerinde bozucu etki yaratır.

Artan kayıt dışı ekonomik faaliyetler verimlilik göstergelerini de etkileyecektir. Özellikle verimlilik göstergesi olarak çıktı/kişi kriteri esas alınmışsa kayıt dışı ekonomide gerçekleştirilen üretim ve çalışan kişi sayısı resmi kayıtlara dahil olmadığı için verimlilik göstergesinde önemli sapmalar görülebilir ¹⁶⁵.

2.2. Refah Kaybı

Kaynaklardan bir kısmının vergi ve benzeri yükümlülüklerin yüklediği maliyetlerden kurtulmak amacıyla kayıt dışı ekonomiye kayması ekonomideki kaynak dağılımını olduğu kadar gelir dağılımını da etkileyerek refah kaybı yaratmaktadır.

2.2.1. Kaynak Dağılımının Bozulması

Kayıtlı ekonomidekilere göre, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunan kişi veya firmaların üretim ilişkileri (emek, sermaye toprak, teknoloji, piyasa ve dağılım kanalları) emek maliyetleri ve esnekliği bakımından avantajlar sağlamakta ve bu avantajlar daha düşük maliyetler üretim yapmayı mümkün kılmaktadır. Düşük maliyetle üretim karlılığı arttıran, bir durumdur. Nitekim, kayıt dışı faaliyette bulunan kişi ve firmaların yasaların getirdiği yükümlülüklerin dışında kalmaları söz konusu firmalara yardım niteliği taşıırken, işsizlikten faydalanan kayıt dışı firma yahut işletmeler; sendikasız ve düzensiz olarak, sosyal güvenceleri temin etmeksizin, vergisiz ve düşük ücretle işçi çalıştırıp emek yoğun teknoloji ve küçük ölçekli üretim gerçekleştirmekte ve dolayısıyla kayıtlı olarak faaliyette bulunan benzer firma veya işletmelere göre önemli maliyet avantajları sağlamaktadırlar. Bu durum kayıtlı ve kayıt dışı faaliyetlerden sağlanan kazançlarda farklılıklar meydana getirmekte, bu farklılıklar kaynakların daha az kazançlı olan kayıtlı ekonomiden daha fazla kazançlı olan kayıt dışı alanlara doğru kaymasına sebep olmaktadır ¹⁶⁶. Faktörlerin ekonominin kayıtlı sektöründen kayıt

¹⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. M.C. Adam ve V. Ginsburgh, "The Effects of Irregular Markets on Macro Economic Policy Some Estimates for Belgium", **European Economic Review**, 29 (1985), s.15-33. Ayrıca bkz. Michael Carter, a.g.m., s.218.

¹⁶⁵ Bkz. Ahmet Fazıl Özsoylu, a.g.e., (1996), s.47.

¹⁶⁶ Bu, firmaların zaman içinde üretim biçimlerini değiştirmeleri şeklinde de görülebilir. Üretimin merkezilikten arındırılması ve işlerin küçük işletmelere yerleştirilmesi, tam gün düzenli işçi çalıştırmaktansa büro dışında ve düzensiz işçi çalıştırma şeklinde gerçekleşir. Üretimin merkezilikten arındırılması işlerin fabrikalardan çıkartılıp işgücünün örgütsüz olduğu ve çalışma şartlarıyla ücretlerini belirleyemeyecek kadar zayıf durumda bulunduğu alt sözleşmeli küçük işletmelere yerleştirilmesi, hatta üretimin belli aşamalarının ve büro işlemlerinin evde çalışan işçilerce yapılması şeklinde gerçekleşmektedir. Alt sözleşmeli işletmeler çoğu kez bağımsız olurken bazen usulen büyük ortaklığın mülkiyetinde bulunurlar. Üretimin merkezilikten arındırılması en etkin şekilde İtalya'da gerçekleşmiştir. Bu süreç Amerika, İngiltere, Japonya ve diğer gelişmiş ülkelerde de görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Altuğ, a.g.e., s.52-68. Ayrıca bkz. Fuat Ercan, "Altsözleşme İlişkilerine Dayalı Üretim", **İktisat Dergisi**, Sayı:357, Mayıs-Haziran 1996, s.46-53.

dışı sektörüne doğru kayışı, kayıt dışı sektörden elde edilen kazanç kayıtlı sektördeki elde edilen kazanca eşitleninceye kadar devam eder. Bu hareket, ekonomideki kaynak dağılımını değiştirir ¹⁶⁷. Kaynakların bir kısmının kayıt dışı ekonomiye kaymasıyla, kayıtlı ekonomide üretilmesi zorunlu birtakım mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve bu mallara bağlı ihtiyaçların giderilmesi ile kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi arasındaki verimlilik farklılıklarının bulunması durumunda refah kaybı meydana gelir. Nitekim, daha önceden de belirtildiği gibi kayıt dışı ekonomik faaliyetler; küçük ölçekli, düşük sermayeli ve daha çok emek yoğun teknolojiler kullanılarak gerçekleştirilmektedir ¹⁶⁸.

Belli bir miktar sermayeyle, belli bir mal veya hizmetten, daha fazla miktarda üretebilmek, verimlilik artışı ile sağlanır. Emeğin verimliliğini arttırmak, başka bir takım yollar dışında, daha ileri teknolojilerin kullanımını gerektirir. Oysa kayıt dışı ekonomik faaliyetler küçük ve/veya orta ölçekli işletmelerde, düşük oranlı öz sermayeye dayalı olarak gerçekleştirildikleri için, verimliliği artırıcı sermaye mallarını satın alıp kullanmak pek mümkün olmaz. Dolayısıyla, sermayenin kayıt dışı ekonomi yerine kayıtlı ekonomide kullanılması bu tür yatırımların yapılmasına olanak sağlayacak yolların açılmasına (kredi kullanabilmek gibi) imkan sağlayacağı için, ekonomideki çıktı (üretim) miktarını arttırmak mümkün olabilecektir ki, bu, refah artışı anlamına gelmektedir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, belirlenmiş bir takım standartlara uygun olmaksızın gerçekleştiriliyor olması ve söz konusu faaliyetlerin denetim dışı kalması, düşük kalitede mal ve hizmet üretimine sebep olur. Düşük kaliteli mal ve hizmetlere maruz kalmakta refah kaybı yaratır.

2.2.2 Gelir Dağılımında Adaletin Sarsılması

Her ne kadar kayıt dışı ekonomik faaliyetler çoğunlukla belli kesimlerin gelir temin edebilmelerine olanak sağladığı için sosyal huzuru ve ekonomik düzenin devamını sağlayan bir emniyet supabı olarak görülerek savunulsa da, kayıt dışı ekonominin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi de refah kaybı yaratır.

Piyasa ekonomisi, kayıt dışı ekonomik faaliyetler yokken dahi adil gelir dağılımını sağlayamazken kayıt dışı ekonominin varlığı halinde, aynı nitelikteki ve miktardaki faktörün üretim sürecine girmesi sonunda elde edilen gelirlerin bir-

¹⁶⁷Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. James Alm, "The Welfare Cost of the Underground Economy", *Economic Inquiry*, Vol.23. 1985, s.243-263.

¹⁶⁸ Küçük ölçekli işletmelerin kayıt dışılığa daha müsait olması sebebiyle optimum işletme büyüklüğünden uzaklaşılması ile ilgili ayrıca bkz. Sadık Kırbaş, *Kayıt Dışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları*, Tesav Yayınları, Yayın No:9, 1995, s.24.

birinden farklı olması ¹⁶⁹, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanların aleyhine bir durum yaratır.

Aynı zamanda, kayıt dışı ekonomide bulunan emek sahiplerinin (ki ikinci iş olarak kayıt dışı ekonomide bulunanlar hariç) sosyal güvenlik sistemi dışında kalıp devletin sunduğu sosyal güvenlik harcamalarından (hastalıkta, yaşlılıkta, sakatlıkta, doğumda) faydalanamamaları da refah kaybı yaratır. Zira, sosyal güvenlik hizmetlerinden elde edilen faydanın değeri, bu hizmetin olmadığı durumda söz konusu hizmeti satın almak için ödenecek bedeldir. Dolayısıyla, kayıtlı ekonomide faaliyette bulunup sosyal sigorta sistemine dahil olanların çalışma dolayısıyla elde ettikleri toplam fayda yahut refahlarının ölçümünde, sosyal sigorta hizmetlerinden elde ettikleri faydanın değeri ücret ve ücret benzeri diğer menfaatlerin toplamına ilave edilmelidir. Buna karşın kayıt dışı ekonomide çalışanların çalışma dolayısıyla elde ettikleri toplam fayda yahut refahlarının ölçümünde sadece ücret ve diğer şekillerde sağlanan menfaatler dikkate alınır. Bu durumda, kayıt dışı ekonominin genişlemesi çalışan durumunda olanların refah seviyelerinin düşmesine neden olur.

Diğer taraftan, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanlar devletin vergi-transfer mekanizması, başka bir deyişle, bütçe uygulamalarıyla ekonomide geliri yeniden dağıtma mekanizmasının dışında kalırlar. Böylece devlet, geliri yeniden dağıtma mekanizmasını kullanarak ekonomide gelir dağılımında meydana gelen adaletsizlikleri giderme yahut düzeltme konusundaki etkisini yitirir. Dolayısıyla, devletin söz konusu çabası sadece kayıtlı ekonomide bulunanlar arasında geçerli olur. Bu durum da yine, ekonomide refah kaybı yaratır. Oysa, gelirin, kayıtlı ekonomide bulunanlara göre daha yüksek kazanç elde eden dolayısıyla gelirin son biriminin marjinal faydasının düşük olduğu kayıt dışı ekonomi katılımcılarından, görece olarak daha düşük gelir elde eden kayıtlı ekonomi katılımcılarına, doğru gerçekleştirilecek bir yeniden dağılımı ekonomideki toplam refahın artmasını sağlayabilir. Terside geçerlidir.

Ayrıca, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanların vergi ödemedikleri halde devletin sunduğu hizmetlerden (okul, yol, su, elektrik, kanalizasyon, park gibi) faydalanmaları başka deyişle söz konusu hizmetlere ilave talep oluşturmaları¹⁷⁰ da, gelir dağılımında adaletsizliğe sebep olan bir başka durumdur. Nitekim, kayıt dışı ekonomide bulunup vergi ödemeyenlerin gelirleri faydalandıkları hizmetini

¹⁶⁹ Kayıtlı ekonomide faaliyette bulunan faktörün net geliri, brüt gelirinden vergilerin çıkarılması halinde ortaya çıkan değer olmakla beraber, kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunan faktörün net geliri brüt gelirine eşit olmaktadır.

¹⁷⁰ Bkz. Gülay Yılmaz, "Refah Ekonomisi ve Gelirin Yeniden Dağılımı", M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl:1994, cilt X, sayı: 1.2, s.277-291.

piyasadan satın almaları halinde ödemeleri gereken tutar kadar artarken, kamu harcamalarındaki artışın finansmanının, kayıtlı ekonomide bulunanların vergi yüklerinin arttırılması suretiyle sağlanması halinde, kayıtlı ekonomide bulunanların gelirleri ve refahları vergi oranlarında meydana gelen artış kadar azalmaktadır.

2.3. AB' ye Girme Sürecinde Yarattığı Olumsuzluk

Kayıt dışı ekonominin Türkiye'de ulaşmış olduğu boyutlar, her şey bir yana, Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen bir ülkenin önüne konulmuş bütün normlara uygunluk sağlansa da, maalesef Avrupa Birliği'ne girmenin önünde engel teşkil edecek büyüklüktedir.

Zira, Avrupa Birliği komisyonu, üye ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin varlığından hoşnutsuzdur. Üye ülkelerdeki kayıt dışı ekonomiyi araştıran ve üye ülkelerde GSMH'nin ortalama %10'u büyüklüğünde kayıt dışı ekonomi tespit eden ve bunu büyük bir sorun olarak nitelendiren bir rapor yayınlamıştır. Avrupa Birliği komisyonunun, kayıt dışı ekonomiden hoşnutsuzluk duymasının sebebi GSYİH ve işsizlik oranı ile ilgili istatistiksel verilerde yarattığı tahribatın, AB bütçesi üzerinde yarattığı olumsuzluklardır. Nitekim, kayıt dışı ekonominin GSYİH'nin olduğundan düşük, işsizlik oranını ise gerçekte olduğundan daha yüksek oranlarda tespit edilmesine sebep olması, hem üye ülkelerin Avrupa Birliği bütçesine katılım paylarını azaltarak AB bütçesi gelirlerinin azalması, hem de üye ülkelere yapılan fon ödemelerinde artış yaratarak ¹⁷¹ harcamaları arttırıcı sonuç doğurmaktadır. Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin boyutları düşünüldüğünde bunun engel olarak görüleceği açıktır.

2.4. Haksız Rekabet

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunanların vergi ve benzeri yükümlülüklerin yükünü taşıyamamaları, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunarak aynı ürünü üreten veya satanlara göre daha düşük maliyetlerle faaliyette bulunma imkanına sahip olmaları, rekabette eşitlik ilkesini bozmaktadır. Yasal yükümlülüklerin yerine getirilmemesi, başka deyişle bazılarınca oyunun kurallarına göre oynanmaması, kurallara uygun hareket edenlerin pazar payının ve karlarının azalması sonucunu doğurur. Bu durum, kayıtlı faaliyette bulunanları da ya tamamen yada üretim aşamalarından emek yoğun olanları enformel çalışan fason atölyeler veya evlerde çalışanlara dağıtmak suretiyle kısmen kayıt dışına çıkarmaları yönünde teşvik eder. Böylece kayıt dışı ekonominin kendisi, kayıt dışı ekonominin genişlemesine sebep olur.

¹⁷¹ Üye ülkelere yapılan yapısal fon ödemelerinin belirlenmesinde işsizlik önemli bir faktördür, bölgesel fonların tutarı GSYİH' ya göre belirlenir, nispeten fakir ülkelere aktarılan yakınlaşma fonlarının belirlenmesinde de yine GSYİH esas alınır.

